

Wspólnie ku podmiotowości. Wokół książki *Spór o podmiotowość – perspektywa interdyscyplinarna*

Karolina Napiwodzka

(Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, karolina.napiwodzka@amu.edu.pl)

1. Wprowadzenie

Podmiotowość nie przestaje interesować naukowców. Dzięki temu nie tracą z oczu szeregu najważniejszych pytań o istotę człowieczeństwa. Dlatego podróż w poszukiwaniu źródeł i lepszemu poznaniu podmiotowości angażuje współcześnie w równym stopniu filozofów, jak i psychologów bądź przedstawicieli *cognitive sciences*. W taką podróż zabiera czytelnika także Adriana Warmbier, redaktorka naukowa tomu pt. *Spór o podmiotowość – perspektywa interdyscyplinarna* (Warmbier 2016). Wędrówka, do której zaprasza, obfituje we wzajemne inspiracje i refleksje, które dopełniają się ze sobą mimo różnorodności perspektyw badawczych prezentowanych w tomie. Jest w nim czytelna idea interdyscyplinarności, bez której trudno byłoby wyobrazić sobie współczesną naukę.

Książka pod redakcją Adriany Warmbier składa się z trzech, względnie niezależnych, ale korespondujących ze sobą, części. W pierwszej z nich autorzy przedstawiają wybrane koncepcje filozoficzne, które po dziś dzień są przedmiotem analiz i polemik. Część druga przedstawia perspektywę *cognitive science*, dyskutując kategorię podmiotu w świetle najnowszych badań z tego obszaru badawczego. W trzeciej części autorzy piszą o podmiotowości w kontekście wyzwania transhumanizmu. Książka ma zwartą i logiczną kompozycję, stanowiącą spójną całość. Jednocześnie dzięki poruszanej tematyce znacznie wykracza poza formę zamkniętą, prowokując do stawiania kolejnych pytań. Pod względem kompozycji książka *Spór o podmiotowość* przypomina pracę *Na tropach podmiotu: między filozoficznym a empirycznym ujęciem podmiotowości* (Trzópek 2013). Pierwsza część tomu pod redakcją Joanny Trzópek przedstawia podmiot w wybranych ujęciach filozoficznych (między innymi Kartezjusza, Martina Heideggera, Maurice'a Merleau-Ponty'ego, Charlesa Taylora), natomiast druga dotyczy podmiotu w badaniach empirycznych, co stanowi ilustrację napięcia między podejściem antynaturalistycznym (głównie fenomenologii i filozofii analitycznej) a naturalistycznym (reprezentowanym przez naukę). W *Sporze o podmiotowość* widoczne jest także zderzenie powyższych perspektyw. Dodatkowo ważną rolę odgrywa część trzecia, traktująca o podmiotowości w sposób bardziej spekulatywny, podnosząc kwestie fundamentalne dla refleksji

moralnej, zwłaszcza w kontekście rozwoju technologii i nauk biomedycznych. W niniejszym artykule prześledzę w jaki sposób dopełniają się obecne w pracy perspektywy badawcze. Wielość perspektyw pomaga w lepszym rozumieniu położenia człowieka – jako podmiotu działającego, mającego tyleż uwarunkowań i ograniczeń, co możliwości.

2. Podmiotowość z perspektywy filozofii

„Jak można zbadać rzecz tak niepodzielną i osobistą jak doświadczenie własnej osoby?”, pyta we wstępie do książki *Filozofia podmiotu* Joanna Górnicka-Kalinowska (Górnicka-Kalinowska 2001, 5) Tak postawione pytanie sugeruje, że badanie doświadczenia własnej osoby jest możliwe. Jest tak dzięki zdolności samoodniesienia czy też autorefleksji. Pojęcie samoodniesienia zajmowało uwagę filozofów począwszy od myśli greckiej. Zwraca na to uwagę Adriana Warmbier we wprowadzeniu do *Sporu o podmiotowość*, odwołując się do interpretacji delfickiej maksymy γνῶθι σαυτόν. Z ideą samoodniesienia wiąże się rozumność, dzięki której możemy być wolni i – w konsekwencji - uczestniczyć w moralności (Drwięga 2016, 14) Robert Piłat sensu podmiotowości upatruje w odpowiedzialności charakteryzującej relacje międzyludzkie, a także w społecznych prawach i zobowiązaniach (Piłat 2016, 37). W rozdziale *Podmiotowość jako relacja osoby do jej własnej przyszłości*, poszukując metafizycznej wykładni podmiotu, przedstawia go jako pojęcie normatywne, refleksyjny podmiot działający odniesiony do przyszłości. Aby jednak można było mówić o tak rozumianej podmiotowości potrzebna była długa droga, jaką przebyła nowożytna filozofia. Marek Drwięga przedstawia proces, w którym filozofia odkryła w pełni podmiotowy charakter człowieka, doprowadzając za przyczyną Kartezjusza i innych filozofów do postawienia pytania „kim jestem?” i uzyskiwania na nie różnorodnych odpowiedzi. Kartezjańskim punktem wyjścia i miejscem nabrania pewności co do istnienia było myślenie. Dziś już jednak wiemy, że nie jest ono w stanie w pełni charakteryzować człowieka. Naukowcy pytają zatem, co jeszcze go charakteryzuje. W przeciwieństwie do zwolenników dualizmu ciała i umysłu – trwałego śladu, jaki pozostawił w filozofii nowożytnej kartezjanizm¹ – badacze pracujący w ramach paradygmatu poznania ucieleśnionego próbują odpowiedzieć na pytania o ludzką cielesność: jej znaczenie dla możliwości poznawczych, osobowej tożsamości czy relacji międzyludzkich. U Kartezjusza podmiot wprawdzie *posiadał* obiektywne ciało, będące rzeczą rozciągłą, jednak nie *był* ciałem, nie było zatem mowy o ciele podmiotowym (Drwięga, 2016, 26). Dostrzeżenie przez filozofów podmiotu jako bytu cielesnego

¹ Na temat podmiotowości w ujęciu kartezjańskim, współczesnych jej wykładni i interpretacji zob. Aldona Pobjewska (2011).

pojawiło się wraz z refleksją fenomenologiczną (między innymi poczynając od problemu ciała *żywego* i *doświadczanego* Edmunda Husserla, przez myślicieli takich jak: Merleau-Ponty (Trochimska-Kubacka 2011, 115-127), Jan Patocka, Gabriel Marcel Renaud Barbaras do Michela Henry'ego, który twórczo rozwinął myśl Kartezjusza). Już u Emmanuela Levinasa (Kozak 2016, 89-100.) ciało nie było elementem drugorzędym, podległym umysłowi, lecz momentem doświadczenia świata, drugiego człowieka i samego siebie. Karel Novotný (Novotný 2016) w duchu fenomenologii posthusserlowskiej przedstawia związek podmiotowości z przeżywaną cielesnością, wskazując na jej podmiotowy charakter od samego początku. Autor zestawia interpretacje żywej cielesności u Husserla i jego kontynuatorów z koncepcją Jana Patocki, który ciało własne ujmuje zawsze w kontekście ruchu.

3. Podmiotowość z perspektywy *cognitive science*

Doświadczenie podmiotowości, będące przedmiotem badań filozofów, interesuje także w szczególności sposób przedstawicieli *cognitive science*. W drugiej części *Sporu o podmiotowość* na pierwszy plan wysuwa się napięcie między spojrzeniem czysto filozoficznym a ujęciem interdyscyplinarnym oraz naukowym. „Czy skupianie się na danych eksperymentalnych i ignorowanie tradycji filozoficznej pozwala kompetentnie wypowiadać się o podmiotowości?” – pyta Beata Płonka w rozdziale dotyczącym kategorii podmiotowości w badaniach neurobiologicznych (Płonka 2016, 141). Na dwutorowość badań problematyki podmiotowości zwraca uwagę Filip Kobiela: ujęcie interdyscyplinarne cechuje zderzenie perspektywy „od wewnątrz” (świadomych przeżyć podmiotu) z tą „od wewnątrz” (ujęcia naturalistyczne: badania mózgu, układu nerwowego) (Kobiela 2016). Z pewnością przedstawione perspektywy nie wykluczają się lecz uzupełniają. Filozofia zaś stwarza możliwość integracji różnych ujęć. W drugiej części książki zaprezentowano podmiotowość z punktu widzenia interdyscyplinarnych badań nad umysłem – m.in. kognitywistyki, neurobiologii czy psychologii rozwojowej. Robert Poczobut w rozdziale wprowadzającym do tej części wyjaśnia, że nastawienie kognitywistyczne cechuje naturalizm metodologiczny. Zgodnie z nim problemy formułuje się w taki sposób, aby było możliwe ich otwarcie na badania empiryczne. Drugim koniecznym elementem jest postulat interdyscyplinarności (Poczobut 2016, 117). Sam podmiot w kognitywistyce ujmowany jest natomiast jako system poznawczy, co uświadamia konieczność włączenia wielu elementów w badania dotyczące tożsamości czy relacji społecznych. W kognitywistyce przeważają jednak badania nad funkcjonowaniem ludzkiego mózgu, który w dużej mierze stanowi wciąż zagadkę co do warunków doświadczania samego siebie.

Badacze skupieni wokół *cognitive science* za punkt wyjścia przyjmują często fenomenologię. Przedstawicielami podejścia fenomenologicznego w kognitywistyce są między innymi Shaun Gallagher i Dan Zahavi, a ich książka *Fenomenologiczny umysł* (Gallagher & Zahavi 2016) ukazuje w sposób wyczerpujący stan badań nad umysłem ucieleśnionym. Praca ta stanowi jedną z niewielu pozycji na ten temat w języku polskim. Zarówno w książce Zahaviego i Gallaghera, jak i w drugiej części *Sporu o podmiotowość* opracowywane jest w pierwszej kolejności pojęcie świadomości. To właśnie za sprawą świadomości możliwe jest doświadczenie podmiotowości i sprawstwa. Świadomość warunkuje pojawienie się jaźni, a dzięki temu, wymiaru fenomenalnego, osobowego i moralnego życia człowieka (Poczobut 2016, 119). Andrzej Dąbrowski w jednym z rozdziałów *Sporu o podmiotowość* rozważa różnice między świadomością a samoświadomością, proponując pojęcie nieprzechodniej samoświadomości, która tkwi u podstaw doświadczenia samego siebie (Dąbrowski 2016). Autor otwiera także dyskusję nad świadomością własnego ciała, choć przyznaje, że wiele ważnych pytań pozostaje wciąż bez odpowiedzi. Ciekawą pracą na ten temat wydaną po polsku jest książka Marka Johnsona *Znaczenie ciała* (Johnson 2015), w której autor dyskutuje kwestię znaczenia, sensu ludzkiego życia w świetle najnowszych badań nad ucieleśnieniem. Johnson utrzymuje, że „nasze ciała są prawdziwymi warunkami naszego tworzenia znaczeń i kreatywności”, dlatego argumentuje za koniecznością estetyki ucieleśnionego znaczenia.

W drugiej części książki *Spór o podmiotowość* autorzy formułują następujący problem: jaką naturę ma doświadczenie „Ja”, czyli samego siebie? Czy ma charakter stały i niezmienny, tak jak sugerują to klasyczne koncepcje podmiotowości, czy też jest dynamiczne? Badacze skłaniają się do przyjęcia drugiej hipotezy, argumentując, że „Ja” nie jest czymś stabilnym i niezmiennym lecz jest pewnym procesem. W rozdziale *Poznawcze i neuronalne mechanizmy doświadczenia podmiotowości. Analiza problemu na przykładzie iluzji gumowej ręki* Michał Wierzchoń, Marta Łukowska i Marta Siedlecka, wychodząc od współczesnych koncepcji podmiotowości, m.in. Thomasa Metzinger (Metzinger 2003; 2007; 2009), piszą o „Ja” fenomenalnym – świadomego doznania siebie, które nie jest stałą cechą podmiotu lecz procesem opartym na ciągłym scalaniu informacji, które docierają w danym momencie do organizmu (Wierzchoń, Łukowska & Siedlecka 2016). Następuje wówczas scalanie informacji z różnych modalności zmysłowych w to, co filozofowie nazywają całościowym doświadczeniem świata. Autorzy podkreślają, że uzyskane w ten sposób „Ja” jest podatne na zaburzenia. Świadczą o tym chociażby zmienione stany świadomości cielesnej, które są przyczyną zaburzeń w pierwszoosobowym doświadczeniu świata, a w konsekwencji, relacji z innymi i z otoczeniem. Ta intersubiektywność, zapośredniczona cieleśnie, w doświadczeniu, ma swoją wykładnię moralną i jest szerokim zagadnieniem, nasuwającym mnóstwo pytań: w jakim stopniu cielesność wpływa na nasze

relacje, decyzje, wybory moralne czy poczucie sprawstwa? Jak ciało kształtuje relacje międzyludzkie?

4. Podmiotowość z perspektywy transhumanizmu

Trzecia część *Sporu o podmiotowość* traktuje o sytuacji podmiotu w kontekście transhumanistycznych dążeń. Główną ideą transhumanizmu jest przekroczenie natury ludzkiej. Obejmuje ona zarówno biomedyczne ulepszenie organizmu ludzkiego, jak i ideę poprawienia kondycji moralnej. Biomedyczne doskonalenie nie jest już nierealnym scenariuszem lecz, dostępną mniej lub bardziej, możliwością. Tym bardziej nasuwają się pytania o etyczne konsekwencje ulepszania, zarówno pod kątem problemu sprawiedliwości społecznej, jak i zmian gatunkowych i odpowiedzialności za przyszłe pokolenia. Jednak jakiego rodzaju bytem jest ulepszony podmiot? Odpowiedź na to pytanie jest fundamentalna w związku z ochroną normatywną jakiej ma podlegać. Powyższą kwestię wraz z problemem „gatunkowej tożsamości” podmiotu podejmuje Paweł Łuków w rozdziale wprowadzającym do trzeciej części tomu *Spór o podmiotowość ...* (Łuków 2016). Ewa Nowak pyta natomiast o tożsamość psychosomatyczną i jaźń w związku z *neuro-* i *psychoenhancement* jako ulepszeniem w obszarze psychosomatycznym (Nowak 2016). Zagadnienie autonomii prokreacyjnej omawia Wojciech Lewandowski, pytając o jej relację do obowiązku poprawienia kondycji przyszłego dziecka za pomocą dostępnych technologii (Lewandowski 2016). Błażej Kmiecik zaś przybliżył problem podmiotowości w kontekście chorób genetycznych (Kmiecik 2016). Zasygnalizowane powyżej, wybrane spośród wielu innych, opisanych w książce *Spór o podmiotowość*, zagadnienia stanowią interesujący i ważny przykład na to, jak problematyka podmiotowości przekłada się na aktualne spory i problemy. Jak zaznacza Adriana Warmbier, „rozumienie tego, „kim jestem i kim chcę być?”, nigdy nie jest kwestią neutralną moralnie” (Warmbier 2016, 242), dlatego sięgając do źródeł doświadczenia podmiotowości uświadomiamy sobie jak bardzo złożonym bytem jest podmiot moralny.

5. Zakończenie

Na gruncie polskiej literatury książka *Spór o podmiotowość* wyróżnia się dyskusyjnym charakterem, i szerokim polem badawczym, gwarantowanym przez ujęcie interdyscyplinarne. Książka angażuje czytelnika, skłaniając do własnych poszukiwań. Jednocześnie nie pozostawia go bez definicji obszarów wiedzy, podstawowych terminów i poznania kompetencji różnych dyscyplin, które dopełniają się w poszukiwaniu źródeł podmiotowości: perspektywa filozoficzna stawia w centrum pytanie o człowieka, ideę samozwrotności podmiotu, warunków doświadczenia samego siebie, własnego ciała oraz

intersubiektywności zapośredniczonej cieleśnie. Jest to podróż antropologiczna, wiodąca od subiektywnego doświadczenia, przez relacyjną naturę podmiotu, aż po zagadnienie natury ludzkiej. Za sprawą osiągnięć *cognitive science* dostrzegamy możliwość rozwikłania zagadek umysłu – przynajmniej niektórych. Neuronauki przybliżają nas do zrozumienia, jak funkcjonują mózg i układ nerwowy. Z kolei psychologia rozwojowa pozwala określić prawidłowości rządzące ludzkimi zachowaniami. Refleksja etyczna formułuje problemy natury moralnej, wraz z kwestią tożsamości oraz normatywnej ochrony podmiotu. Jak zauważa Joanna Trzópek, problematyka podmiotowości bywa w równym stopniu fascynująca co frustrująca, ponieważ podmiotowość stale się wymyka systematycznym badaniom (Trzópek 2013, 11). Włączenie w ich zakres różnych ujęć badawczych pomaga w bardzo dziś potrzebnym, holistycznym postrzeganiu podmiotowości. Czy spór o nią to na pewno jedyna droga dla współczesnego badacza, czy może raczej wartość poznawcza, którą każdemu badaczowi zaoferować może filozoficznie koordynowany dyskurs o podmiotowości, dotyczący najnowszych zjawisk i praktyk, które wpływają na kształt i zakres to, co nazwać można podmiotową świadomością człowieka?

Literatura

- Dąbrowski A. 2016. "O samoświadomości, która jest źródłem wszelkiej świadomości", w: A. Warmbier (red.), *Spór o podmiotowość – perspektywa interdyscyplinarna*. Kraków: Księgarnia Akademicka (161-175).
- Drwięga M. 2013. *Kim jest człowiek? Studia z filozofii człowieka*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Drwięga M. 2016. "Spór o podmiot w filozofii", w: A. Warmbier (red.), *Spór o podmiotowość...* (21-35).
- Gallagher S. & Zahavi D. 2015. *Fenomenologiczny umysł*. Warszawa: WN PWN.
- Górnicka-Kalinowska J. (red.) 2001. *Filozofia podmiotu*. Warszawa: Fundacja Aletheia.
- Johnson M. 2015. *Znaczenie ciała: estetyka rozumienia ludzkiego*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kmiecik B. 2016. "Podmiotowość i problem choroby genetycznej w kontekście badań socjologiczno-prawnych", w: A. Warmbier (red.), *Spór o podmiotowość...* (281-294).
- Kobiela F. 2016. "Fenomenologia analityczna Romana Ingardena wobec dwutorowości badań problematyki podmiotowości", w: A. Warmbier (red.), *Spór o podmiotowość...* (101-111).

- Kozak M. 2016. "Stawanie się podmiotem jako przewycięzanie samego siebie w ujęciu Emmanuela Levinasa", w: A. Warmbier, (red.), *Spór o podmiotowość...* (89-100).
- Lewandowski W. 2016. "Autonomia prokreacyjna w kontekście osobowych i nieosobowych racji za ulepszeniem ludzkiej kondycji", w: A. Warmbier (red.), *Spór o podmiotowość...* (269-280).
- Łuków P. 2016. "Poprawianie natury ludzkiej i nieuchwytny podmiot", w: A. Warmbier (red.), *Spór o podmiotowość...* (193-205).
- Metzinger T. 2003. "Being No One. The Self-Model Theory of Subjectivity." Cambridge: MIT Press.
- Metzinger T. 2007. "Self Models." *Scholarpedia* 2(10):41-74. <http://dx.doi.org/10.4249/scholarpedia.4174>.
- Metzinger T. 2009. "Czego psychologowie mogą się dowiedzieć z teorii subiektywności odwołującej się do modelu siebie?", w: A. Niedźwieńska & J. Neckar (red.), *Poznaj samego siebie, czyli o źródłach samowiedzy*. Warszawa: Wydawnictwo Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej „Academica”.
- Novotný K. 2016. „'Ja pasywne' i 'pojedyncza podmiotowość żywego ciała'”, w: A. Warmbier (red.), *Spór o podmiotowość...* (77-87).
- Nowak, E. 2016. "Jaźń jako pacjent chroniczny. Psycho- i neuroenhancement w świetle humanistyki medycznej", w: A. Warmbier (red.), *Spór o podmiotowość...* (207-224).
- Piłat R. 2016. "Podmiot i cognitive science", w: A. Warmbier (red.), *Spór o podmiotowość...* (115-127).
- Płonka B. 2016. "Kategoria podmiotowości w badaniach neurobiologicznych: czy neurobiologia potrzebuje filozofii?", w: A. Warmbier (red.), *Spór o podmiotowość...* (129-144).
- Pobojewska A. (red.) 2011. *Współczesne refleksje wokół kartezjańskiej wizji podmiotu*. Łódź: Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej.
- Poczobut R. "Podmiot i cognitive science", w: A. Warmbier (red.), *Spór o podmiotowość...* (115-127).
- Trochimska-Kubacka B. 2011. "Ciało człowieka i podmiotowość w koncepcji Merleau-Ponty'ego", w: A. Pobojewska (red.), *Współczesne refleksje wokół kartezjańskiej wizji podmiotu*. Łódź: Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej.
- Trzópek J. 2013. *Na tropach podmiotu: między filozoficznym a empirycznym ujęciem podmiotu*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Warmbier A. (red.) 2016. *Spór o podmiotowość – perspektywa interdyscyplinarna*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Warmbier A. 2016. "Rozwój świadomości moralnej i formy doskonalenia motywacji", w: tejże (red.), *Spór o podmiotowość...* (225-248).

Wierzchoń M., Łukowska M. & Siedlecka M. 2016. "Poznawcze i neuronalne mechanizmy doświadczania podmiotowości. Analiza problemu na przykładzie iluzji gumowej ręki", w: A. Warmbier (red.), *Spór o podmiotowość...* (145-159).

Karolina Napiwodzka (Poznań)

*Approaching Subjectivity. On "The Dispute About Subjectivity:
Interdisciplinary Perspective"*

Abstract. The review paper revisits the problem of subjectivity with particular focus on the latest research in this field presented in *The Dispute about Subjectivity – an Interdisciplinary Perspective*, edited by Adriana Warmbier (2016). I pay special attention to the interdisciplinary perspective of the analyzed issues of subjectivity as a research object in humanities (philosophy, psychology, anthropology) and cognitive sciences.

Keywords: subjectivity, cognitive sciences, phenomenology, human enhancement, interdisciplinarity, transhumanism.

Ethics in Progress (ISSN 2084-9257). Vol. 8 (2017). No. 2, Art. #10, pp. 123-131.

Creative Commons BY-SA 3.0

Doi: 10.14746/eip.2017.2.10